

Проф. др Мићо Стојановић

РЕГИОНАЛНА ГЕОСТРАТЕГИЈА И СРЕДОЗЕМНИ БАЗЕН – ОДРЕДНИЦЕ ПОЛОЖАЈА И ЗНАЧАЈ БАЛКАНА

Полазна разматрања

Као једно од најтипичнијих мора Римланда, а уједно и у свијету, и највећи потпуно затворени базен, Средоземље је привлачило интересе моћника и са Истока и са Запада што представља битну одредницу његове раније милитаризације. Поред тога, његова геостратешка важност огледа се у томе што на његовим обалама постоје државе које су својим разноликим политичким оријентацијама и савезништвима усмјерене било према Истоку или према Западу. То је утицало на наглашену принципијелну ангажованост великих сила диктираним општим карактеристикама Римланда. Медитеран има карактер међуконтиненталног мора – контакт са Африком и Европом – политички, економско и војно значајан. Он је море Блиског истока, а то значи да се само преко Медитерана могу приближити опасности везаној уз једно жариште напетости свјетског значаја дефинисано вишедеценијским сукобом Израела и арапских земаља. Велико је и саобраћајно значење Гибралтара и Суеца. И привредне карактеристике, с обзиром на производњу нафте у афричким медитеранским земљама, указују на све веће значење класичног Средоземља. У војно-политичком погледу био је простор демонстрирања силе, али и због затворености, могућност имобилизације и затварања огромних војних снага. Ово је тим значајније што има директан улаз у егејски и јадрански базен.

Посебно треба нагласити политичку чињеницу да на обалама Средоземног мора има много држава различитог друштвеног уређења с којима је лакше провести политичке акције демилитаризације, али, исто тако има их с којима се тешко проводе концепције источне или западне политике искључивости. Многе земље су за такву варијанту да Средоземље буде као “море мира” или “Медитеран Медитеранцима”.

У геостратешком погледу Средоземље је важно због постојања великог броја залива и тјеснаца који затварају његова мора; посебно се то односи на цариградске пролазе и Гибралтарски тјеснац, те Суец.

Представу о Медитерану најчешће карактерише и дуализам “границе” и “раскршћа”; он спаја свијетове, цивилизације, разне културе и народе, те

религије и економије, али их и раздваја. Медитеран је граница која дијели Јудио-Хришћанство и ислам, развијени и неразвијени свијет, демократију и аутократизам, лаицизам и религиозни интегралizam. Овдје су се сусрела али и развојила “три свијета” (Запад, Исток и земље у развоју). Међутим, Медитеран све више интегрише Европу и Европску унију.

Медитеран није море које само заплускује обале давдесетак земаља, већ и мрежа политичких, националних и вјерских супротности и линија подјеле између различитих економских и безбједносних система, разних језика, политичких култура и система, форми изражавања и религијских вјеровања. (Све ово битно утиче на безбједност у овом подручју).

Медитерански простор је имао највећи број ратова у историји човјечанства. Само послије Другог свјетског рата вођено је у њему преко 50 ратова. Он је био и главно поприште Хладног рата; регион перманентне конфронтације супер сила и војних блокова,¹ са кризним жариштима локалног, регионалног и глобалног карактера. Стога, ово подручје је увијек било осјетљиво и експлозивно, тј. зона сукоба и вјечитих криза због различитих противрјечности које су испреплетене историјским и судбоносним везама и међузависношћу медитеранских земаља.

Медитеран је велики јаз који дијели двије обале, Сјевер и Југ, просперитет и сиромаштво, природне ресурсе и развијене технологије², итд.

Да би се превазишле и дубоке разлике подјеле, европски државници на Евромедитеранској конференцији, одржаној, прије деценију, (1995.) у Барселони (окупила 15 земаља и 12 сјеверноафричких и средњоисточних обала Медитерана, сем Либије) с намјером да се политички ЕУ преусмјери ка југу стварањем једне “Евромедитеранске асоцијације” засноване на слободној трговини, јачању културних и уопште друштвених веза и размјени, те превазилажењу конфликта. У вези с тим одлучено је да се иде на дијалог свих са свима у региону.³ Највећи су проблем “људи из чамца” из Африке који плоче према Западној Европи у неизвјесност, те тензије и неразумјевање са овим имигрантима. Проблем имиграната чини непознавање поријекла из које земље долазе, њихов број, илегални улазак, те насилничко и терористичко понашање. (Рачуна се да из ових земаља у Западној Европи има преко 10 милиона дошљака).

Стратегијски циљ Евромедитеранске уније је био уклонити баријере између 800 милиона људи и ствари, до 2010. године, стварати медитеранске зоне слободне трговине, затим, водити борбу против тероризма, дроге и кријумчарења људима и оружјем. Посебан проблем чини исламски фундаментализам који се шири ка Европи. (Ово личи на увожење нестабилности, умјесто стабилности). Заправо, за увоз стабилности Европска унија је плани-

¹ Перманентно раније присуство НАТО снага и снага ВУ на води, под водом и у ваздуху, најбоље показује шта је Средоземље представљало за подијељени свијет. Дежурно присуство (са непрекидним летом) авиона, непрекидна пловидба носача авиона, велики број подморница, те десетине хиљада до зуба наоружаних људи, слика је Средоземља деценијама послије Другог свјетског рата.

² З. Станојевић: Крај билатерализма и безбједност Медитерана, Међународна политика 1023/93, Београд, стр. 30-32.

³ Није ли могући дијалог настао послије фронталне конфронтације – Истока и Запада у Средоземљу?

рала дати 6 милијарди долара помоћи за развој моста који би премостио јаз између богатог Сјевера и сиромашног Југа. Јер, од привредне и друге сарадње зависиће и политичка стабилност.

Феномен Балкан Општи приступ

Током људског доба, које је почело прије два милиона година, а завршило се прије 10 хиљада година, Балкан је имао велики значај за очување биолошке разноврсности централног и сјевероисточног дијела Европе. Наше полуострво било је склониште за огроман број биљака и животиња, које су, са појавом леда, мигрирале од сјевера ка југу Европе. Док је у вријеме великог леденог доба Европом владала сурова арктичка клима, овдје се живи свијет и даље несметано развијао. Планинским ланцима Балкан је био заклоњен од остатка Европе, а његову хладну зиму ублажавала је близина Медитерана. Панонска равница била је тада зона “борбе” хладне климе централне Европе и благе балканске, и баш због тога су постојали услови за развој биљног и животињског свијета који је у овој “прелазној” зони био веома специфичан. Уназад неколико вјекова, нажалост, то је зона политичких борби.

Данас Балкан, у друштвеном погледу, представља кризно подручје. У прошлости је био ковитлац великих друштвено-историјских промјена. Све се одвијало у промјенама; мијене су биле врхунски начин и закон живота; тражило се ново без обзира на смисленост; све се усмјеравало према вањским назадношћима.

Балкан је био вјековно чвориште геополитичких и геостратегијских претензија свих значајних континенталних и глобалних сила; одувјек је био вјечна тема за расправу, тј. за разрјешавање тог чворишта. Сам термин “Балканско полуострво” у геополитичком смислу обухвата далеко већи простор него што је ово полуострво у чисто географским границама. О самом историјско-геополитичком значењу најбоље говоре многе одреднице као нпр: “земља граничара у процјепу свјетова”, “капија Европе”, “капија Истока”, “Запад за Исток”, “Исток за Запад”, “буре барута”, “вериге свијета”, “прва Европа”, “мина под узглављем Европе”, “вјетрометина историје” ...

А Аугуст Цојне је 1808. у тадашњу карту свијета убиљежио за Балкан назив “Балканхалбинсел”, да би заобишао геополитичку одредницу “европска Турска”, што, опет, значи неутрално рјешење између “европске Турске” и “југоисточне Европе”. У перзијском језику “балканхан” означава високо здање, а то значи у географском смислу планине које се уздижу изнад равница. Хелени су звали “Хаимос”, што значи зид, преграда.

Стога, кад се спомиње Балкан, у глави просјечног Европљанина јављају се представе: сурова стварност, вјечна међусобна туча народа, тамо потичу сви ратови и свјетски заплети, тамо је неприступачна европска цивилизација; тамо влада закон дивљине итд; све је далеко од вриједних идеја и духовних вриједности. Међутим, мало је оних који културу Европе траже у балканском јелинизму и признају да је балканска Византија била једини представник европске културе и да је крст хришћанства који је допро до Владивостока потекао са Балкана. Они који ово знају и који се сналазе у замршеном географском, етнографском а и историјском комплексу, кроз три цивили-

лизације откривају културно-историјску идеју Балкана и смисао балканске историје и балканског положаја у њој; откривају засебне историјске серије догађаја, струје које су протутњале овим простором и које су се у овој дивљини сударале и разбијале једне о другу; схватају завојевачке оргије, политичка и економска продирања Истока и Запада у ове просторе.⁴ А Европа то није схватала. Заправо, Европа се о Балкан у модерно доба тешко огријешила 1914, 1941. и 1991. а и данас гријеши. (Да не наводимо 1389. када су Срби сами на Косову бранили Европу од најезде Турака).

У ствари европска политика је увијек на овим просторима подстицала најсуровије сукобе, бришући поједине државе и формирајући нове – мале, а у циљу придобијања појединих народа себи за савезнике, у борби против других сународника на Балкану.

Географски положај

За разматрање геостратегијског положаја Балкана неопходно је сагледати његов географски положај, посебно однос тог простора према сусједима, али и према даљим просторствима. Такође је потребно сагледати физичко-географску физиономију Балканског полуотока која представља основу за значајна догађања на полуострву и Средоземљу у прошлости као и данас, а која детерминишу догађаје у будућности.

Сјеверне границе Балканског полуотока нису географски поуздано дефинисане и верификоване. Неки ранији, а и садашњи географи Балкан своде само на Грчку и Албанију, а Цвијић је, опет, одредио глобалну границу: према сјеверу од Трста, преко Постојинских врата ка долини Саве и дуж ове ријеке, затим, од Београда, ка Ђердапу до делте Дунава на ушћу у Црно море. Ту границу су углавном сви географи начелно прихватили. У том смислу простор Балкана би обухватале државе: Словенија (јужни дио), Хрватска (јужни дио од Саве), Србија и Црна Гора, Бугарска, Македонија, Грчка и Албанија, а и дјелимично Турска (њен европски дио) и Румунија (Доње Подунавље и Добруца).⁵

⁴ Само врата народа између Урала и Каспијског језера могу се успоредити са Балканом.

⁵ Кад се разматрају границе на Балкану, најчешће се као непобитна узимају и ова три историјска случаја:

а) да је древно државно, империјално, гранично и разграничавајуће тло, да је најстарија граница она коју је још 395. године поставио римски цар Теодосије и то на ријеци Дрини, између источног и западног дијела Римског царства. Разграничавајући управна подручја царства синовима Хонорију и Аркадију, Теодосије је, и не слутећи, ударио миленијумску међу између Истока и Запада;

б) да је Балкан бојно подручје, “терра милитарис”, односно растргнути појас војних крајина које су од Отоманског царства штитиле велике њемачке рајхове, Аустро-Угарску и цијелу Европу. Балкан је Војна Крајина Европе, настао са обје стране хришћанске Европе и европске Турске, по спољашњем обиму великих царства, у сукобу најкатоличкије државе Европе и европског дијела исламске Турске;

в) да је Балкан црквено-вјерска граница два вида хришћанства успостављена 1054. године, послје велике шизме, привидно око теолошких питања римског папе. Та се граница изражава као мјесто сучељавања православља и католичанства.

Било је и других појела. Међутим, не треба заборавити нагодбе око Балкана и кројења граница. Тако, у очекивању скоре пропасти Отоманског царства, руска царица Катарина II Велика (1729-1796) и бечки цар Фрањо Јосиф II (1741-1790) потписали су у мају 1781. на Криму споразум око тзв. источног питања. По том плану, Русија и Аустрија, као “заштитнице хришћанских

Балканско полуострво се налази у југоисточном дијелу Европе, одвојено од Мале Азије мореузима (Босфор и Дарданели), обрубљеног Јадранским, Јонским, Егејским, Мраморним и Црним морем. Оно је, унеколико, мост према Азији, посебно према Блиском истоку, који представља стјечиште три континента – Европе, Азије и Африке.

У меридијанским релацијама Балкан је преграда између источноевропских простора (Мађарска, већи дио Румуније, Украјина) и Средоземног мора, посебно Јадранског и Егејског мора.

Велики алпско-карпатски ороген, заједно са балканским (у ужем смислу) и динарским планинама, представља бедем који раздваја балкански, средњоевропски и источноевропски простор. Елементи спајања у балканском простору су велике низије, прије свега Панонска низија и Доње Поморавље. Море које додирује балканске земље најзначајнији је елемент спајања, и то не само балканских држава међу собом већ и са далеким прекоморским и прекоокеанским крајевима свијета.

Објекти и правци

На балканском простору издваја се неколико објеката геостратегијског значаја: Панонска низија, Доње Подунавље, Јадранска врата, Отрантски тјеснац, мореузи (Босфор и Дарданели) и Егејска острва.

а) *Подунавска низија* – чија површина износи као бивша СФРЈ, само је својим рубним дијелом на Балканском полуострву. Она, међутим, битно утиче на његове геостратегијске карактеристике. Панонска низија је велика маневарска и концентрацијска просторија. У њој се могу стационарати и развијати војне стратегијске снаге. Погодна је за употребу оклопних и механизованих јединица, а посебно за употребу ваздушно-десантних снага.

б) *Доње Подунавље* – такође је пространа равница с десне, а нарочито с лијеве стране Дунава, источно до Ђердапске клисуре све до Црног мора, укључујући и велику делту Дунава. У тој равници су смјештени најзначајнији привредни потенцијали Румуније, а знатним дијелом и Бугарске. Равница је већим дијелом на Балканском полуострву. И она може да прими стратегијске снаге.

в) *Јадранска врата* – чине велику преседлину између алпског и динарског орогена са најужим дијелом на постојнском седлу, а у ширем смислу, у ова врата се може уврстити и делничко седло. И постојнско и делничко седло чине јадранска врата зато што представљају излаз посавских и панонских држава на Јадранско море, односно прелаз из Сјеверног Јадрана и Падске низије за Посавину и уопште Панонију. Тај стратегијски објекат се у цјелости налази на простору новоформираних земаља бивше СФРЈ.

народа” у Турској договориле су се да границе између источног и западног дијела Балканског полуострва иде од Медове и Сан Ђованија на јадранској обали данашње Албаније до Београда. Источни дио би се формирао у тзв. Грчко царство, а западни би био припојен Аустрији. Црна Гора са дијелом Србије, према том плану, нашла би се у саставу Аустријског царства, док би остали, источни дијелови, имали престоницу у Цариграду, гдје би за цара био постављен Катаринин унук Константин. Овај договор сачињен у тајности, највише је огорчио црногорског владика Петра I Петровића када је открио да његова “ослободитељица и заштитница” Русија “једним потезом царичина пера” поклања Црну Гору Аустрији.

г) *Мореузи (Босфор и Дарданели)* – представљају геостратегијске објекте који су увијек у прошлости имали изузетан географски значај. Растављају Европу и Азију, а спајају Црно и Егејско море. У овоме је чињеница из које произилази њихов геостратегијски значај. Мореузи представљају врата црноморских земаља, а нарочито за Русију, према Средоземном мору, као и другим морима. Међутим, мореузи су и праг које треба савладати да би се остварио пролаз из Азије у Европу, и обратно. У цјелини се налазе под ингерцијом Турске; међутим, пролаз кроз њих регулисан је са овом земљом међународним уговором.

д) *Егејска острва* – расута су између Грчке и Турске и представљају својврстан мост између Балканског и малоазијског полуострва. Иако се у цјелини налазе у просторима земаља и војно-политичком крилу чланица НАТО (Грчка и Турска), она су једно од најизразитијих жаришта потенцијалних сукоба.⁶ Основни проблем је у правима обалних држава и подморја, односно искоришћавање подморских извора нафте. Егејска острва представљају у војном смислу и дубину претпоља са средоземне стране ка мореузима, што је значајна геостратегијска предност земаља чланица НАТО у односу на Русију и земље бившег Совјетског Савеза и Варшавског уговора (уколико би дошло до општег сукоба у региону Медитерана).

ђ) *Ојџранјиска вратица* – ширине око 40 наутичких миља, имају, такође, изузетан геостратегијски значај, прије свега, због свог положаја. Она су стварно врата за улазак у Јадран из Јонског, односно Средоземног мора, и обратно. Обалске државе су Италија и Албанија. Познато је да су свака врата “уско грло”, па и Отранска, кад је у питању комуникација морем. Њиховим затварањем, уколико би то било могуће, Србија и Црна Гора, Хрватска, Словенија, те Босна и Херцеговина би могле бити онемогућене у остваривању прекоморског саобраћаја и транспорта са Средоземљем, а и шире. Зато су ове земље заинтересоване за слободу пролаза кроз Отрантски тјеснац. У ствари, Отрант је подручје гдје се Апенинско полуострво највише приближило Балканском полуострву, што значи да је управо преко њега најлакше остварити преласке са једног на друго полуострво.

Због потенцијалног значаја и положаја геостратегијских објеката и природних диспозиција у рељефу, управо се овдје могу издвојити двије основне групе праваца – трансбалкански и интрабалкански.

ђ/1) *Трансбалкански њравици* – су падско-панонски и Доње Подунавље – мореузи (Босфор и Дарданели). У оквиру јужноевропског војишта оба правца имају кардинални значај.

ђ-1/а) Падско-панонски правац спаја двије највеће концентрацијске просторије на јужноевропском војишту, тј. Падску и Панонску низију. Оса овог правца иде преко Постојнских врата (Јадранска врата), Љубљанске котлине и Загреба ка Сиску. У односу на Балканско полуострво овај правац је рубно положен, тј. маргиналан је.

ђ-1/б) Правац Доње Подунавље – мореузи – има у односу на Балкан такође маргинални значај – односно положај. Са војног аспекта мореузи су највише

⁶ Грчка и Турска се деценијама споре око острва уз Турску, а нарочито због Кипра. С времена на вријеме долази до заоштрене ситуације која може прерасти у стање ратног сукоба. Стога, може се констатовати да су ове двије земље у сталном хладном рату.

угрожени, па се може извући аналоган закључак да је у питању безбједност простора Доњег Подунавља.

ђ/2) *Инијрабалкански љравици* – у цјелини се налазе на балканском простору. Они представљају спој Панонске низије са Средоземним морем (Јадранским и Егејским морем). Уочљиво је да се пружају меридијански. Оса праваца је Велика Морава, са наставком до нишке котлине. Даље се одавде правац рачва, и то долином Нишаве у долину Марице (тј. нишавско-марички правац), затим, долином Јужне Мораве преко Прешева у долину Вардара (тј. моравско-вардарски правац) и преко Косова у сјеверну Албанију (тј. косовско-дримски правац).

Инијрабалкански праваци су у стратегијском погледу мањег капацитета од трансбалканских праваца. Како се види они су, углавном, долиноског карактера, и на више мјеста стијешњени високим планинама, као што је случај с нишавским, јужноморавским и косовско-албанским правцима. Са војно-географске класификације ови праваци би могли бити геоперативни, а неки можда оперативно-стратегијски.

Дакле, балканске државе могу послужити за НАТО као транзитна просторија, а и оперативна основа за остваривање sukcesивних дејстава према југу и сјеверу (у случају дејства ширих размјера). НАТО већ има предност – запосео је повелики дио Балкана: земље бившег ВУ на Балкану и бивше СФРЈ (сем дијела Србије и Црне Горе).

Закључна констатација

Средоземно море са свим ивичним морима, острвима и истуреним дијеловима полуострва (Апенинско, Пиринејско, Балканско), затим са обалним појасом и ваздушним простором изнад њих, образује јединствен стратегијски регион. Заправо, то је унутрашња стратегијска просторија на европском поморском јужном дијелу територије који улази у гравитациону географску зону Европе. У макроплану Средоземно море могуће је разматрати са Јужном Европом, Сјеверном Африком и Блиским Истоком (Арапски Исток), у ком случају би тај цио регион могао имати својство регионалне свјетске стратегијске просторије на којем би се могло издвајати више поморских и копнених стратегијских праваца.

Средоземна стратегијска поморска просторија имала је веома значајну улогу у оба протекла свјетска рата. Послије Другог свјетског рата све се јасније показивао брз пораст значаја Средоземног мора у стратегији и геостратегији великих сила, војних савеза и средоземних земаља. Овај велики значај средоземног морског и копненог простора посебно се уочава у политици средоземних приобалских (некад активно несврстаних) земаља које покушавају да га претворе у регион мира и трајне безбједности.

Средоземно море има свјетски значај и због атлантско-средоземно-индијског поморског пута који је други по важности на Земљи и због тога што се налази између највећег налазишта нафте на свијету и највећег свјетског потрошача ове сировине на Западу. У том смислу се сагледава значај и осјетљивост Балкана у миру и рату. У оквиру Средоземља и Балкана, Средоземно море је битан стратегијски простор за испољавање снага НАТО и САД на југоистоку Европе. То је, заправо, трансмисиони простор њиховог

ратног механизма који је заузет јаким војним и политичким снагама уназад неколико година (па и више).

Што се тиче географског положаја Балкана, он је битан елемент његовог геостратегијског положаја. На њему се издваја неколико објеката и праваца стратегијског значаја: Панонска низија, Доње Подунавље, Јадранска врата, Отрански тјеснац, мореузи Босфор и Дарданели, Егејска острва, трансбалкански правци (падско-панонски и Доње Подунавље – мореузи Босфор и Дарданели) и интрабалкански правци.

С обзиром на геостратегијске карактеристике, Балканско полуострво је најзначајније у простору Средоземља. На њему се налазе различите политичке и геополитичке орјентације, међу којима је постојала деценијска и вјековна конфронтација.

Величина и физиономија Балканског полуострва, посебно његов положај у односу на Европу и Медитеран и на војно-политичко стање, категорије су које се морају третирати као непромјењливе. Јер, и појам “геостратегија” имплицира промјењљивост, тј. посматрање простора са аспекта укупних друштвених односа и интереса.

Заправо, у простору јужноевропске геостратегијске цјелине Балканско полуострво има кључни положај. Тешко је пронаћи могућност да се приступи било каквом стратегијском планирању и реализацији било каквих акција и дејстава на овом простору, а да се при том не узме у обзир било који потенцијали на овом полуострву који и квантитативно или квалитативно предњачи у односу на остала два полуострва (Апенине и Пиринеје). Из ранијих временских раздобља, а посебно из ранијих конфликта и ратова, познат је повезујући положај Балкана, не само у оквиру географских простора, већ и знатно шире. Надирање Персијанаца и Турака са истока и кретања са запада, као и “кукастих крсташа” на исток (*Drang nach Osten*) довољно јасно указују колико је Балкан осјетљив по свом положају, а посебно они његови дијелови који нису пали под окупацију “мировних снага” са Запада. Ово полуострво се и данас јавља као природни мост у зони додира сва три континента Старог свијета – Европе, Азије и Африке. Имајући у виду да је наведени континентални спој данас значајан не само по свом географском положају већ и по многим привредним, саобраћајним, политичким, војним и другим стварностима и перспективама, положај и улога Балкана је још значајнија, а могу бити пресудни за збивања у овом дијелу свијета. Због тога мирољубива и добросусједска сарадња балканских земаља може увијек имати драгоцене вриједности по питању одржавања мира у дијеловима Европе и Средоземља. Уосталом, да је било мирољубиво сагласје између медитеранских земаља као и између балканских земаља, а и једних и других свеукупно, не би се десио колапс у најновијој историји Балкана.

Литература

М. Стојановић: Геополитика против политике и економије – нови свјетски поредак, глобализација, мондијализација - “Графомарк” Лакташи, Бања Лука, 2002.

- М. Стојановић: Политичка географија, геополитика и геостратегија – увод у геополитичко мишљење -, Матица српска, Бања Лука, 2001.
- М. Стојановић: Геополитичка и геостратегијска суштина процеса савременог свијета – противријечности и контраверзе међународних односа, “Графомарк” Лакташи, Бања Лука, 2001.
- М. Стојановић: Нови свијет – старе глобалне геополитичке доктрине и стратегије, Педагошка академија у Бањој Луци, Бања Лука, 1994.
- Војна географија, Генералштаб ЈНА, Београд, 1998.
- Војна енциклопедија, Редакција војне енциклопедије, Београд, 1972-1975.
- Међународна политика, Београд, 1023/93, 1061/97, 1062/97, 1063/98, 1066/98.